

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У СВІТЛІ ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM IN THE LIGHT OF EUROPEAN CONSTITUTIONALISM IDEAS

Саліонович О.О., студентка I курсу магістратури

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Якорський М.О., студент I курсу магістратури

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Європейський конституціоналізм як правовий феномен набуває останнім часом особливого значення для українського юридичного дискурсу з огляду на процес становлення конституціоналізму в Україні. Поняття «конституціоналізм» є складним і неоднозначним, тому лише за допомогою дослідження доктринального тлумачення його як категорії, визначення його ознак, структури (системи) та окремих її елементів у різних площинах правової дійсності можна дати його повну дефініцію.

Метою цієї розвідки є проведення всебічного науково-теоретичного та практичного дослідження поняття конституціоналізму, зокрема українського конституціоналізму, розглянутого з позицій різних підходів до тлумачення цієї дефініції.

Оскільки останнім часом в Україні інтенсифікувалися євроінтеграційні процеси, конституціоналізм та його трактування стали предметом численних досліджень правознавців. Зазначено, що до наукового визначення конституціоналізму існує три підходи, відповідно до яких здійснюється подальший аналіз його парадигми. Перший підхід включає тлумачення конституціоналізму як державного правління. Другий розглядає конституціоналізм як вчення про Конституцію як про основний закон держави й суспільства та їх відносин. Третій полягає у тому, що конституціоналізм трактується як політична система, заснована на конституційних методах правління. У роботі наведені визначення досліджуваного поняття з позицій трьох зазначених підходів. Зокрема, розглянуто вплив європейського та американського правового досвіду формування конституціоналізму на імплементацію та становлення системи конституціоналізму в Україні. Розглянуто структурні елементи конституціоналізму. Окрема увага приділяється європейському конституціоналізму з огляду на імплементацію в країнах ЄС.

Отже, конституціоналізм є явищем нелінійним, його становлення триває і надалі буде розвиватися, але вектори його розвитку залежатимуть переважно від того, наскільки Україна буде готова до наближення до країн Європи у правовому полі і наскільки буде готова прийняти європейські цінності, імплементувавши їх у власну правову традицію.

Ключові слова: конституціоналізм, європейський конституціоналізм, конституція, система конституціоналізму, обмежена влада.

European constitutionalism as a legal phenomenon has recently acquired special significance for the Ukrainian legal discourse due to the process of constitutionalism formation in Ukraine. The concept of "constitutionalism" is complex and ambiguous, so only considering the doctrinal interpretation of it as a category, defining its features, structure (system) and its separate elements in different areas of legislation can give its full definition.

The purpose of this investigation is to conduct a comprehensive scientific, theoretical and practical study of the concept of constitutionalism, and in particular Ukrainian constitutionalism, considered from the standpoint of different approaches to the interpretation of this definition.

As European integration processes have recently intensified in Ukraine, constitutionalism and its interpretation have been the subject of numerous studies by jurists. It is outlined that there are three approaches to the scientific definition of constitutionalism, according to which further analysis of its paradigm is carried out. The first approach involves interpreting constitutionalism as government. The second one considers constitutionalism as the doctrine of the constitution as the basic law of the state and society and their relationship. The third one interprets the constitutionalism as a political system based on constitutional methods of government. The paper presents the definitions of the studied concept from the standpoint of these three approaches. In particular, the influence of European and American legal experience in the constitutionalism formation on the implementation and formation of the constitutionalism system in Ukraine is considered. The structural elements of constitutionalism are considered. Particular attention is paid to European constitutionalism implemented in EU countries.

Constitutionalism is a non-linear phenomenon, its formation continues and will continue to develop, but the vectors of its development will depend mainly on how much Ukraine is ready to move closer to European countries in the legal field and how we are ready to accept European values by implementing them in its own legal tradition.

Key words: constitutionalism, European constitutionalism, constitution, system of constitutionalism, limited power.

Постановка проблеми: Парадигма європейського конституціоналізму як особливого феномену правової дійсності набула особливого значення й інтересу, оскільки під впливом певних факторів український конституціоналізм лише починає розглядатися у контексті європейського конституціоналізму, що зумовлено сучасними конституційними процесами в Україні, а також націленим вектором нашої держави на курс «Україна – ЄС».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Конституціоналізм як надзвичайно складний та цікавий феномен є предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, до якого долучаються не лише фахівці у сфері права, він становить науковий інтерес також для філософів, політологів тощо, таких як М.О. Баймуратов, О.М. Бориславська, Ф. Гаєк, Ч. Макілвейн, Н.В. Мішина, М. Розенфельд, С.П. Погребняк, В.В. Речицький, С.В. Різник, М.В. Савчин, А.О. Селіванов, І.Д. Сліденко, Т.М. Слінько, П.Б. Стецюк, А. Шайо, В.М. Шаповал

та інші, доктринальні розробки яких і використані у нашій науковій праці.

Мета дослідження. Метою статті є проведення всебічного науково-теоретичного та практичного дослідження поняття конституціоналізму взагалі та українського конституціоналізму зокрема під різними кутами, визначення проблематики вітчизняного конституціоналізму з огляду на сучасність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційний розвиток України як суверенної, незалежної та демократичної держави налічує трохи більше ніж чверть століття [1, с. 86]. Варто зауважити, що за цей період становлення української державності питання сучасного українського конституціоналізму стало предметом дослідження вітчизняних учених відносно недавно, що й викликало наш науковий інтерес. З огляду на стрімкі євроінтеграційні процеси в Україні набуває актуальності питання європеїзації зовнішньої політики, внутрішньодержавних процесів

та українського суспільства загалом, що безпосередньо торкається питання проникнення традицій європейського конституціоналізму в конституційні процеси нашої держави.

Поняття «конституціоналізм» є настільки глибоким та різнобачним, що сформувавши конкретне уявлення про нього можливо лише за допомогою дослідження доктринального тлумачення його як категорії, визначення його ознак, структури (системи) та окремих її елементів у різних площинах правової дійсності.

Звичне розуміння терміна «конституціоналізм» включає в себе два рівні його усвідомлення, перший з яких визначає його як правління, що обмежене конституцією, другий – як політико-правову теорію, яка обґрунтовує необхідність встановлення конституційного ладу. Однак сучасні теоретики доповнюють ці уявлення третім рівнем, а саме всесвітньо визнаними основоположними правами людини.

Перш ніж перейти до наукового аналізу конституціоналізму як парадигми, варто узагальнити підходи до його визначення:

- як державне правління, обмежене конституцією;
- вчення про конституцію як про основний закон держави й суспільства та їх відносин;
- політична система, заснована на конституційних методах правління (переважає у політології).

Конституціоналізм є багатомірним явищем. Варто зазначити, що ми розглядаємо конституціоналізм як продукт західної правової традиції конституційного права. Теорія та практика національного та зарубіжного конституціоналізму знаходиться на етапі становлення, тому категоріальний апарат ще повністю не сформувався. Однак, досліджуючи наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних правників, ми можемо зробити висновок, що дійсно кожен автор або законодавець відображає своє суб'єктивне особливе розуміння поняття «конституціоналізм», й іноді ці визначення є надто довільними та не відповідають загальноприйнятним правилам юридичної логіки. Але з огляду на складність поняття справедливим буде твердження, що кожне визначення має право на існування, оскільки навіть найповніше трактування поняття «конституціоналізм» не може відобразити всю його багатогранність.

Так, І. Заброкрицький зазначає, що поняття конституціоналізму надзвичайно складне, комплексне, багатогранне, яке навряд чи можна повністю охопити однією дефініцією, однак, дослідивши різні підходи та доктрини, запропонував під конституціоналізмом розуміти засновану на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрину обмеженої влади, що органічно охоплює інституційну, аксіологічну та нормативну складові частини, а також практичне їх втілення в суспільстві, яке зорганізувалося з метою оптимальної реалізації суверенної влади, що природно належить йому загалом та кожному із його членів зокрема [2, с. 59].

Слід зацентувати увагу на тому, що у вітчизняній юридичній доктрині конституціоналізму мають місце лише початкові спроби залучення реального європейського наукового методологічного та емпіричного потенціалу та досвіду як у площині теорії, так і у площині практики.

Д. Белов розглядає конституціоналізм як сукупність ідеальних фрагментів конституційної дійсності (понять, цінностей, принципів, уявлень і практик), що поділяються суспільством на цьому етапі розвитку держави та формують визначене бачення конституціоналізму, а також конкретні напрями вирішення проблем конституціоналізму [3, с. 33].

Зазначимо, що наявність однієї лише конституції не означає реального існування та функціонування конституціоналізму в державі. За винятком кількох держав, які мають неписані конституції, сьогодні майже всі нації/держави світу мають конституції. Однак це не означає, що всі ці держави дійсно практикують конституціоналізм.

Так, з огляду на вищевикладене, на нашу думку, особливо цікавим є бачення конституціоналізму Станіслава

Шевчука, що полягає у розумінні його як режиму функціонування державної влади відповідно до Конституції, причому термін «конституція» у суспільстві, в якому існує конституційна держава (діяльність держави спрямовується тільки на забезпечення певних нормативно визначених суспільних цілей згідно із загально визнаними правовими принципами та нормами), розуміється у широкому сенсі – як Конституція, заснована на ідеології конституціоналізму [4, с. 135–136].

Не можемо не звернутися до трактування авторитетного вітчизняного правника Михайла Савчина, представника західної школи української правової традиції, який стоїть біля витоків формування сучасної української доктрини конституційного права загалом та конституціоналізму зокрема. У численних наукових працях М. Савчин розглядає конституціоналізм як сукупність ідей та уявлень про роль конституції у суспільстві та відповідне їх втілення у політико-правових відносинах. Інтелектуальною основою конституціоналізму є ідеї обмеження публічної влади та забезпечення основних прав і свобод, гарантією чого виступає судовий конституційний контроль [5, с. 23].

Розглядаючи доктрину конституціоналізму пострадянських країн, варто звернути увагу на працю відомого вірменського політичного діяча, доктора юридичних наук, голови Конституційного Суду Вірменії Гагіка Арутюняна «Конституція та конституціоналізм у контексті конституційної культури нового тисячоліття», у якій автор досліджував актуальні проблеми конституційного права, проблематику, виклики та загрози конституціоналізму у сучасному суспільстві та звертався до компаративного аналізу. У згаданій фундаментальній праці Г. Арутюнян під конституціоналізмом розуміє прояв певної конституційної культури, адекватно осмисленого буття цього соціуму, системну й усвідомлену наявність конституційних цінностей в реальному суспільному житті, на яких базується вся правова система, як фундаментальний принцип сучасного права [6, с. 63].

Таким чином, вищевикладені дефініції є яскравим прикладом європейської ліберал-демократичної школи конституціоналізму, у якій превалує інституційна концепція та доктрина обмеженого правління задля недопущення державного свавілля і забезпечення прав та свобод особи. І цей підхід є основоположним та пануючим в українському правовому просторі, однак не варто забувати, що вплив Європи на наші національні традиції (правові, культурно-побутові тощо) не обмежується лише фактором сумісних кордонів, географічного розташування, близьких народів та спільної історії. Так, варто згадати сучасного економічного та політичного лідера – США, а також ліберальний конституціоналізм, засновником якого вони і є. У доктрині американського конституціоналізму переважає формальна концепція, тобто верховенство писаної конституції, та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи.

Представник американської школи конституційного права М. Базезев під конституціоналізмом розуміє доктрину, яка регулює законність дій держави, вона перевіряє, чи є акти держави законними і чи чиновники виконують свої громадські обов'язки, що були заздалегідь закріплені/визначені у законах [7, с. 358].

Цікавою є праця Всеволода Речицького «Неформальний конституціоналізм», у якій автор досить критично оцінює Основний Закон України. Так, автор, порівнявши деякі елементи Основних Законів, дійшов висновку, що Конституція США є зібранням юридичних процесуальних оболонок, покликаних сприяти здійсненню людської винахідливості та свободи (Конституція США говорить про шляхи просування до ідеалу свободи, конкретне наповнення якої залишається непередбачуваним), а Конституція України – зібрання ціннісних матеріалістичних зразків і мотивацій (описує цілком конкретний матеріалістичний ідеал). Подібний підхід критично знижує варіативність пошуку шляхів вітчизняного прогресу [8, с. 26].

Крім того, В. Речицький провів детальне дослідження зарубіжного досвіду конституціоналізму, а саме неформального конституціоналізму США та Європи на різних етапах його становлення та існування, та виділив деякі особливості. Так, на прикладі свободи слова (вираження поглядів), совісті та релігії В. Речицький сформував тезу про те, що Західна Європа у своїх підходах до забезпечення та гарантування основоположних прав і свобод поступово наближається до американських стандартів. Подібна тенденція мала би бути не менш привабливою й для українського конституціоналізму. Однак процеси лібералізації в певних сферах прав та свобод людини не можуть здійснитися без відповідних економічних і політичних зрушень. А це вже цілком окрема тема. Щодо сучасного європейського конституціоналізму, то, на думку В. Речицького, він виглядає дещо ослабленою, може, навіть «вторинною» версією американського конституційного підходу. Західні європейці досі не наважуються бути такими ж послідовними й сміливими у своїх творчих шуканнях, як їх відчайдушні політичні партнери за Атлантичним океаном [8, с. 51–53].

Розглядаючи систему конституціоналізму як такого, виходячи з вищевикладеного, можна виділити такі його структурні елементи: 1) наявність суспільного консенсусу у визначенні меж легітимної діяльності публічної влади у правових рамках, як правило, у вигляді Конституції, яка виражає суспільний консенсус щодо соціальних цінностей і визначає зміст позитивного права; 2) національний суверенітет як основа легітимності установчої влади, формування інститутів публічної влади та прийняття владних рішень; 3) верховенство права; 4) зв'язаність публічної влади в її діяльності правами людини й основоположними свободами як фундаментальними цінностями і цілями; 5) поділ влади по горизонталі й по вертикалі; 6) незалежність судової влади та неприпустимість будь-яких форм тиску на здійснення правосуддя; 7) парламентаризм як режим забезпечення представництва народу і здійснення контролю над урядом; 8) судовий конституційний контроль за правовими актами органів публічної влади і забезпеченням верховенства Конституції; 9) цивільний, у тому числі і парламентський, контроль над силовими структурами (армією, поліцією тощо) [9, с. 123–124].

Варто зазначити, що такий предмет досліджень, як «європейський конституціоналізм», може розглядатися у двох аспектах: перший – конституціоналізм як здобуток країн європейського регіону (Франція, Німеччина та інші), другий, як окремий вид, – конституціоналізм Європейського Союзу, який іноді ототожнюють із першим, однак це абсолютно неправильно. Звичайно, після провального проєкту Європейської Конституції (англ. *European Constitution*) та прийняття Лісабонської угоди інтерес та аксіотаж до цієї теми спав, однак західноєвропейські вчені-конституціоналісти продовжують поповнювати доктринальні здобутки саме з конституціоналізму ЄС. Так, цікавим є бачення конституціоналізму ЄС як «функціонального конституціоналізму» (англ. *Functional constitutionalism*). У силу своєї унікальності ЄС як особливо складне наддержавне утворення не тільки формує варіанти внутрішньої та міжнародної політики, доступні для держав-членів, але також глибоко змінює їх внутрішні конституційні системи. Як зазначає Фолькер Робен, досліджуючи конституціоналізм ЄС у контексті зворотної ієрархії, центр є переважно автономною системою прийняття рішень, однак центр залежить від прийнятих рішень периферії, які надають органи на верхівці відповідних гілок влади держав-членів ЄС. І наскільки центр залежить від вхідних даних периферії, настільки периферія залежить від того, які форми та процедури використовує центр за участю Ради, Комісії та Парламенту. В межах конституціоналізму зворотної ієрархії інститути ліберальної демократії виходять за рамки конституційної націо-

нальної держави, але вони сприяють її постійній життєздатності [10, с. 31].

Законодавство ЄС поєднує наднаціональні, національні та субнаціональні норми та застосовує складні інструменти. У правовій системі ЄС ми можемо виділити такі три особливості: функціонально-спеціалізовану сферу повноважень, її телеологічну жорсткість та її функціоналістичну модель легітимації, що ґрунтується на повноваженнях ЄС щодо передбачуваної спроможності зробити уряд більш ефективним. Кожна з цих ознак певною мірою відрізняється від втілення конституційної ідеї в контексті суверенної держави, яка традиційно розуміється як повна, повністю автономна та демократично санкціонована форма політичного впорядкування. Тим не менше можна стверджувати, що ЄС виконує важливу конституційну мету: він відповідає на грізний виклик встановлення обмежень щодо публічної влади і використовує при цьому ефективні конституційні механізми [11, с. 17, 33–34].

Отже, дослідження українського конституціоналізму в контексті впливу саме конституціоналізму Європейського Союзу є важливим предметом для майбутніх наукових праць та актуальним з огляду на «яскраве європейське майбутнє» України. Але предметом розгляду цієї праці є саме модель європейського конституціоналізму у першому аспекті, як емпіричний здобуток правової та філософської ідеї ліберальної демократії та соціальної свободи, що має поєднатися з євроінтеграційними процесами та курсом «Україна – ЄС».

Питання європейського конституціоналізму викликало дослідницький інтерес для українських науковців відносно недавно, що логічно обґрунтовується певними історичними, політичними та соціально-культурними чинниками. Однак значної уваги, на нашу думку, заслуговує наукова праця Олени Бориславської, у якій викладено ґрунтовне та всебічне дослідження європейської моделі конституціоналізму. Авторка виділила такі характерні риси європейської моделі конституціоналізму: по-перше, вона ґрунтується на загальноєвропейських конституційних цінностях свободи, справедливості, миру, верховенства права, людської гідності, прав людини, рівності, демократії; по-друге, в її основі лежить ідеологія ліберальної демократії, за якою демократичне правління обмежується конституційними засобами задля прав та свобод людини, доповнена ідеями соціальної справедливості та соціальної держави; по-третє, їй притаманний інституційний підхід (акцент на інституційних механізмах обмеження державної влади в умовах демократії) та доктрина обмеженого правління задля стримування державного свавілля; по-четверте, на практичному рівні її ознаками є писана жорстка конституція як акт установчої влади народу, ключова роль органу конституційної юрисдикції, гнучкий поділ державної влади, парламентаризм, децентралізованість влади, розподіл компетенції на основі принципу субсидіарності, соціальна функція держави, а також наявність наднаціональних (європейських) механізмів обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод (Європейським судом із прав людини) [12, с. 103–104].

Важливим для розкриття завдання нашого дослідження є погляд на сучасний український конституціоналізм з огляду на національні зовнішні політико-економічні процеси, і йдеться саме про євроінтеграцію. Стратегічний курс до Європи, будучи однією із постсоціалістичних країн, Україна обрала майже одразу після здобуття незалежності, про що свідчить, наприклад, вступ до Ради Європи, яким Україна фактично визначилася із моделлю конституціоналізму та взяла на себе зобов'язання імплементації її стандартів.

Дійсно, як результат, в Основному Законі України були акцептовані загальноєвропейські конституційні цінності (гарантованість прав та свобод людини і громадянина, верховенство права, поділ державної влади тощо) та була сформована ідеологічна та доктринальна складові частини

конституціоналізму. Проте, як зазначає О. Бориславська, процес формування конституціоналізму в Україні далеко не завершений, адже про його існування свідчить не факт наявності конституції, а досягнення його мети – створення конституційно обмеженого правління, яке гарантує права та свободи людини і громадянина. Тому сьогодні ключовим завданням є формування практичної складової частини конституціоналізму [12, с. 349].

Наріжним каменем у сучасному українському конституціоналізмі стоять питання реального забезпечення легітимності Конституції як найважливішого закону держави та суспільства, ефективності забезпечення прав і свобод людини та громадянина і впровадження європейських стандартів у цьому полі, незалежності та довіри до Конституційного Суду України, проблеми парламентаризму, реального поділу влади та взагалі, навіть наявність думки про те, що «права та свободи, закріплені в Конституції, носять суто декларативний характер» або ж питання «вразливої демократії в Україні» ставлять під сумнів взагалі наявність практики конституціоналізму та лише задають вектор утвердженню національного конституціоналізму з усіма його аутентичними рисами, якими б вони не були, а потім вже імплементація чогось європейського або неєвропейського (за ідеями

В. Речицького). Однак ці питання є дискусійними, чіткої відповіді на них немає.

Висновки. Таким чином, сформувавши певне уявлення про таке багатогранне явище, як «конституціоналізм» у різних його проявах, ми можемо підсумувати, що формування та розвиток конституціоналізму не є однолінійним однорідним процесом, він існує та розвивається у різних векторах. Український конституціоналізм та європейський конституціоналізм будуть і надалі предметом подальших наукових досліджень, оскільки стали актуальними відносно недавно. Більшість українців вважають себе європейцями, однак бути європейцем означає жити й поводитися по-європейськи, що означає не лише гарний рівень життя, соціальне забезпечення, але і повну реалізацію і гарантування державою основоположних прав та свобод людини, що реалізується за допомогою дієвого державно-владного механізму, побудованого на дійсній довірі суспільства та проявленій ним волі та бажанні, що повно та всебічно закріплено в Основному Законі держави. На питання, чи існує в Україні цей механізм, чи панує правовладдя, чи можна вважати, що в Україні дійсно існує конституціоналізм, позитивна відповідь дасть можливість стверджувати, що «європейський конституціоналізм» для українців перетворився із мрії на реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму як зразок для конституційного розвитку України. *Вроцлавсько-львівський юридичний збірник*. 2015. Вип. №6. С. 87–98.
2. Забокрицький І.І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. Вип. № 827. С. 53–60.
3. Белов, Д.М. Парадигма конституціоналізму: теоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2012. Вип. 18. С. 31–33.
4. Шевчук С.В. Основи конституційної юриспруденції: навчальний посібник. Харків: Консум. 2002. 296 с.
5. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
6. Арутюнян Г.Г. Конституція и конституционализм в контексте конституционной культуры нового тысячелетия. Конституционализм нового тысячелетия: парадигмы реальности и вызовы: монографія. Ереван: "Нжар", 2013. 526 с.
7. Magu Bazezew. Constitutionalism. *Mizan Law Review: notes corner*. 2009. Vol. 3 №.2. С. 358–369.
8. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм: монографія. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2018. 356 с.
9. Савчин М.В. Природа и современные тенденции конституционализма в контексте правового плюрализма. *Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН*. 2015. Т. 15. Вып. 3. С. 109–131.
10. Volker Röben. Constitutionalism of Inverse Hierarchy: the Case of the European Union. *Jean Monnet Working Paper*. №8/03. 2003. 34 с.
11. Turkuler Isiksel. Functional constitutionalism in the European Union. Draft paper from the EUSA Biannual Meeting. Boston. 2015. 34 с.
12. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 428 с.